ВІСНИК науки та освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE) №1(43) 2026
Bulletin of Science and Education

УДК 330.34(477.61)

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-1(43)-3147-3163

Зуляк Іван Степанович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0003-3758-201

Терещенко Валентин Дмитрович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/ 0000-0003-2262-1134

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1945–1947 РР.)

Анотація. У статті проаналізовано економічне становище населення Тернопільської області в умовах радянської окупації у 1945–1947 рр. як складову загальносоюзної соціально-економічної політики повоєнного періоду. Основну увагу зосереджено на особливостях впровадження радянської економічної моделі в західноукраїнському регіоні, що перебував у стані глибоких структурних трансформацій після завершення Другої світової війни.

Дослідження охоплює проблеми повоєнної відбудови господарства, аграрної політики, хлібозаготівельних кампаній, податкового навантаження та їхнього впливу на рівень матеріального забезпечення населення.

З'ясовано, що в умовах централізованої командно-адміністративної системи економіка західних областей УРСР, зокрема Тернопільщини, розвивалася відповідно до загальносоюзних пріоритетів, орієнтованих на прискорене відновлення промисловості та нарощування військово-промислового потенціалу. Сільське господарство розглядалося передусім як джерело ресурсного забезпечення промислового сектору, що зумовлювало посилений економічний тиск на селянство. Особливу увагу приділено аналізу продовольчої ситуації 1946–1947 рр., коли несприятливі природні умови поєдналися з жорсткою політикою обов'язкових поставок зерна та примусових вилучень, що призвело до різкого погіршення життєвого рівня населення.

На основі архівних матеріалів і наукових праць доведено, що навіть за умов неврожаю наявні продовольчі ресурси могли забезпечити мінімальні

потреби населення регіону, однак централізоване вилучення сільськогосподарської продукції суттєво обмежувало можливості місцевого продовольчого забезпечення. У роботі також висвітлено соціальні наслідки економічної політики радянської влади, зокрема зростання бідності, поширення натуральних форм господарювання та стратегій виживання населення. Отримані результати дозволяють глибше осмислити регіональну специфіку повоєнних соціально-економічних процесів у Західній Україні та доповнюють наявні уявлення про механізми радянізації краю.

Ключові слова: Тернопільська область, радянська окупація, економічне становище, голод 1946–1947 рр., колективізація.

Zulyak Ivan Stepanovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Branches of Historical Science, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk, Ternopil, https://orcid.org/0000-0003-3758-2019

Tereshchenko Valentyn Dmytrovych PhD in History, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences, V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-2262-1134

ECONOMIC CONDITIONS OF THE POPULATION OF TERNOPIL REGION UNDER SOVIET OCCUPATION (1945–1947)

Abstract. The article analyzes the economic situation of the population of Ternopil Oblast under Soviet occupation in 1945–1947 as a component of the all-Union socio-economic policy of the postwar period. The main focus is placed on the specific features of implementing the Soviet economic model in the Western Ukrainian region, which was undergoing profound structural transformations after the end of the Second World War. The study addresses issues of postwar economic reconstruction, agrarian policy, grain procurement campaigns, tax burdens, and their impact on the level of material well-being of the population.

It is demonstrated that under the centralized command-administrative system, the economy of the western regions of the Ukrainian SSR, including Ternopil Oblast, developed in accordance with all-Union priorities aimed at the accelerated restoration of industry and the expansion of the military-industrial potential. Agriculture was primarily regarded as a source of resources for the industrial sector, which resulted in increased economic pressure on the peasantry. Particular attention is paid to the analysis of the food situation in 1946–1947, when unfavorable natural conditions were combined with a rigid policy of

compulsory grain deliveries and forced requisitions, leading to a sharp decline in the living standards of the population.

Based on archival materials and scholarly literature, it is argued that even under conditions of poor harvests, the available food resources could have met the minimum needs of the regional population; however, the centralized extraction of agricultural produce significantly limited local food supply capacities. The study also highlights the social consequences of Soviet economic policy, including rising poverty, the spread of subsistence forms of economy, and the development of survival strategies among the population. The findings contribute to a deeper understanding of the regional specificity of postwar socio-economic processes in Western Ukraine and complement existing interpretations of the mechanisms of Sovietization in the region.

Keywords: Ternopil region, soviet occupation, economic conditions, famine 1946–1947, collectivization.

Постановка проблеми. Повоєнний період для Західної України, зокрема Тернопільської області (далі – обл.), характеризувався складними соціально-економічними процесами, що були безпосередньо зумовлені радянською окупацією. Після завершення Другої світової війни населення регіону опинилося в умовах значного матеріального виснаження, руйнування традиційних форм господарювання та порушення економічних зв'язків, що раніше забезпечували стабільність місцевої аграрної та промислової економіки. Водночас радянська адміністрація запровадила політику примусової колективізації, обов'язкових хлібоздач і реквізицій сільськогосподарської продукції, що супроводжувалося репресивними заходами – арештами, облавами, депортаціями та конфіскаціями. Ці процеси негативно впливали на матеріальний стан селян і робітників, створювали голод, дефіцит промислових товарів та підвищували соціальну нерівність.

Незважаючи на це, населення шукало способи виживання, здійснювало обмінні та спекулятивні операції, зберігало приватні господарства, підтримувало взаємодопомогу. Досліджувана проблема полягає в тому, що комплексний вплив радянських економічних і репресивних політик на життєвий рівень місцевого населення залишався недостатньо дослідженим, особливо в контексті регіональних особливостей Тернопільської обл. Необхідність наукового осмислення економічного становища населення в умовах радянської окупації 1945–1947 рр. визначає актуальність дослідження, його значення для розуміння економічних трансформацій у Західній Україні в повоєнний період.

Метою дослідження є аналіз економічного становища населення Тернопільської обл. упродовж 1945–1947 рр. в умовах радянської окупації,

виявлення соціально-економічних наслідків політики радянської адміністрації та оцінка впливу репресивних і економічних заходів на його матеріальне становище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічне становище населення Тернопільської обл. в умовах радянської окупації 1945–1947 рр. у сучасній історіографії висвітлюється фрагментарно, переважно в межах досліджень радянізації Західної України, повоєнної соціально-економічної політики та голоду 1946–1947 рр. Відсутність спеціальних регіональних праць, присвячених зазначеному періоду, зумовлює актуальність подальшого комплексного вивчення цієї проблеми. Тим не менше, важливий внесок у дослідження тих чи інших аспектів досліджуваної проблеми зроблено О. Веселовою, В. Марочком, О. Мовчаном [1; 2, с. 98–124], В. Сергійчуком [3], В. Бараном [4], Л. Кравчуком [5] та іншими вченими. Основу **джерельної бази** складають матеріали фонду Р-3567 «Архів з бідону. Чортківсько-Бережанська округа ОУН» Державного архіву Тернопільської обл. (далі – Держархів Тернопільської обл.) [6–16].

Виклад основного матеріалу. Після завершення Другої світової війни Тернопільська область опинилася в умовах радянської окупації, що мала комплексний і руйнівний вплив на економічне та соціальне життя населення. Основний матеріал дослідження охоплює період 1945–1947 рр., коли радянська адміністрація активно впроваджувала політику примусової колективізації, обов'язкових хлібоздач і реквізицій сільськогосподарської продукції, здійснювала контроль над торгівлею та промисловим виробництвом, а також застосовувала репресивні заходи проти непокірного населення. В умовах жорсткого матеріального дефіциту, голоду, нестачі промислових товарів і репресій, традиційні форми господарювання селян та промислові практики робітників зазнали значних змін. Населення змушене було шукати альтернативні способи виживання, вдаватися до спекуляцій і взаємодопомоги, водночас намагаючись зберегти приватну господарську діяльність. У центрі уваги перебувають економічні процеси та репресивні практики, їхній вплив на матеріальний стан селян і робітників, а також реакція населення на радянську політику.

На думку О. Веселової, радянська економічна модель повоєнного часу орієнтувалася передусім на нарощування військового потенціалу держави, що здійснювалося за рахунок інших галузей народного господарства та значною мірою визначало подальші напрямки її розвитку. Відбудова та розширення військового виробництва, а також загальна мілітаризація СРСР відбувалися в умовах глибоких матеріальних руйнувань і ресурсного дефіциту. Переваги надавалися індустріальному сектору, тоді як сільське господарство виконувало функцію донора промисловості. Село в повоєнній

Україні перебувало в умовах жорсткої залежності від союзного центру та постійного адміністративно-економічного тиску з боку партійно-державних органів [2, с. 100].

Аналізуючи суспільно-політичний огляд Бережанського надрайону Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) за листопад 1945 р., знаходимо цікаву інформацію про те, що у сфері сільського господарства діяльність більшовицької влади практично не скеровувалася на розвиток виробництва. Земельні відділи, зоотехнічні та агрономічні служби не виконували своїх функцій, не надавали сільським агрономам жодних фахових завдань або рекомендацій, навіть формального характеру, як це практикувалося раніше. Замість опіки над удосконаленням селянських господарств, міська та районна адміністрація здійснювала політику, що призводила до їх руйнації. Зокрема, лише упродовж одного місяця на місцях знищено 28 індивідуальних селянських господарств під різними приводами. Основною причиною репресивних заходів ставала відмова селян вступати до колгоспів на «добровільних» засадах. У відповідь на це на селян накладали численні економічні обтяження та штрафи, що мало на меті штучно створити стан господарської безвиході й тим самим примусити їх до колективізації [6, арк. 2].

Колгоспи, які на той час були організовані, як-от: три господарства, сформовані з переселенців на землях евакуйованих поляків у селах Таурів, Вікторівка та Будилів Козівського району, перебували у вкрай незадовільному становищі. Вони не мали необхідного сільськогосподарського ремаенту, а значна частина земель залишалася не обробленою. Озимі культури, відповідно до встановлених планів, були засіяні лише приблизно на 40 % запланованих площ [6, арк. 2]. Торгівля, зосереджена переважно в системі кооперації, продовжувала здійснюватися спекулятивними метода-ми, що призводило до значного економічного тиску на місцеве населення. Товари широкого вжитку, які раніше хоча б у мінімальних обсягах були доступні в сільських кооперативах, на той час зникли з продажу майже повністю. Промисловий сектор регіону представлено незначною кількістю підприємств. Зокрема, функціонував один тартак у селі Потутори на Бережанщині, на якому працювало близько 80 робітників; спиртовий завод у Вишнівчику, що забезпечував роботою близько 30 осіб; а також вапнярка в селі Щепанів на Козівщині, де було зайнято приблизно 25 працівників. Окрім цього, в кожному районі діяли ремісничі артілі, зокрема шевські та кравецькі [6, арк. 2].

На вересень 1946 р. загальний стан господарства, торгівлі та промисловості не демонстрував ознак реального поліпшення. Економічна політика більшовицької влади скеровувалася не на відновлення й розвиток

виробництва, а передусім на посилення експлуатаційних механізмів. Питання господарського відновлення, зокрема підготовки ґрунтів і проведе-ння зяблевого обробітку, фактично ігнорувалися, попри декларативні заяви про необхідність швидкого засіву озимини, які активно лунали на мітингах та в офіційній пресі [7, арк. 2].

На практиці сільське населення не мало необхідного інвентарю для проведення польових робіт. У багатьох селян вилучено насіннєве зерно, інші ж господарства залишалися без тяглової сили, необхідної для обробітку землі. У низці колгоспів, зокрема в Теофіпілці та Вишнівці, умови праці та організації виробництва не створювали реальних стимулів для участі селян у колективному господарюванні.

Водночас на індивідуальних господарів, які володіли кіньми, накладали додаткові обов'язки примусового залучення тяглової сили для громадських робіт із угноєння та обробітку ґрунтів [7, арк. 2].

Попри завищені плани врожайності, держава не забезпечувала селян жодною матеріально-технічною підтримкою. Брак сільськогосподарського інвентарю унеможливлював належний обробіток землі, збирання та переробку врожаю. Водночас економічна політика заготівель мала відверто дискримінаційний характер. За умовами обміну, за 1 цн зерна необхідно було віддати 31 кг у вигляді різноманітних мірок і відрахувань. Закупівельна ціна зерна становила приблизно 7 карбованців (далі – крб.) за 1 кг, тоді як борошно з того ж зерна реалізовувалося по 13 крб., а хліб коштував близько 1,20 крб. за кілограм. Ці диспропорції наочно демонстрували рівень так званого «добробуту», який радянська влада декларувала як здобуток соціалістичної системи ґрунтів [7, арк. 2].

Відбудовчі заходи, що проводилися в окремих населених пунктах, мали обмежений і суперечливий характер. У серпні 1946 р. відновлено роботу окремих магазинів, здійснено ремонт шкіл та деяких клубних приміщень.

У районних центрах проводилися роботи з відбудови громадських будівель, однак часто ці проєкти реалізовувалися за рахунок місцевого населення. Так, у Козовій для спорудження громадського будинку розібрано дві дерев'яні стодоли, а будівельні матеріали частково вивозилися до Тернополя. Робітники, залучені до будівництва, змушені були приносити з собою дошки та цвяхи. Окремі об'єкти соціального призначення, зокрема так звані «притулки» або установи перевиховання, фактично виконували каральні функції. У Золотниківському районі завершено будівництво установи, яка в джерелах характеризувалася як «громадська в'язниця», що свідчило про поєднання соціальної риторики з репресивною практикою державної політики [7, арк. 2].

Питання піднесення господарства фактично залишалося поза увагою органів влади. Зафіксовано відсутність діючих колгоспів, а земельні громади не виявляли жодної організаційної чи виробничої активності. Кооперативні структури майже не отримували товарів, попри те, що на рівні районних баз певні запаси товарів були. Така ситуація свідчило про дисфункціональність системи розподілу та відсутність ефективного забезпечення місцевого населення [8, арк. 2].

У промисловій сфері варто відзначити діяльність спиртових заводів. Наприклад, на терені Бережанського надрайону ОУН функціонувало п'ять ґуралень, які на той час працювали на повну виробничу потужність. З метою запобігання саботажу, до кожного підприємства прикріплено від 10 – до 20 осіб із так званих «стрибків», що свідчило про високий рівень контролю та мілітаризації виробничого процесу. Кількість млинів на території регіону була значно більшою порівняно зі спиртовими підприємствами. Водночас держава встановлювала обов'язкові відрахування у вигляді натуральної оплати з кожного млина вилучалося близько 15 % від загального обсягу перемеленого зерна як плата на користь держави [8, арк. 2].

У суспільно-політичному огляді Теребовлянського надрайону ОУН за березень-травень, серпень, жовтень 1946 р. проаналізовано матеріальне становища населення. Зокрема, у ньому йшлося про те, що на селі загалом не спостерігалося гострого дефіциту продовольства, за винятком окремих груп переселенців із західних регіонів, які прибули нещодавно. Водночас тривалий період воєнних і повоєнних потрясінь призвів до суттєвого виснаження сільськогосподарського інвентарю, поповнення якого на той час було практично неможливим через відсутність постачання. У цих умовах сільське населення намагалося адаптуватися до ситуації за рахунок власних ресурсів. Так. селяни купували сільськогосподарський реманент у поляків, які виїжджали до Польщі, або ж переробляли та ремонтували старий інвентар, звертаючись до послуг місцевих ковалів. Такі практики свідчили про високий рівень самозабезпечення та господарської ініціативи сільського населення за відсутності державної підтримки [9, арк. 2].

Наприкінці березня 1946 р. розпочалися весняні польові роботи. У процесі їх виконання було помітно прагнення селян ефективніше використовувати землю порівняно з попереднім роком. Весняні роботи не сприймалися легковажно, однак у ширшому контексті питання піднесення сільського господарства залишалося поза увагою державної політики, що значною мірою було наслідком курсу, провадженого більшовицькою владою. Обробіток землі здійснювався за умов обмеженого забезпечення робочою силою та інвентарем. Попри це, загальний стан польових робіт оцінювався дещо краще, ніж у попередньому році. Така динаміка

пояснювалася поверненням значної кількості демобілізованих військовослужбовців Червоної армії, а також зростанням кількості переселенців з західних територій, що сприяло збільшенню наявних трудових ресурсів. У середині травня 1946 р., а подекуди й раніше, більшовицька адміністрація почала активніше втручатися в перебіг господарських процесів, що позначалося на характері та умовах проведення сільськогосподарських робіт [9, арк. 2].

У другій половині жовтня 1946 р. більшовицька влада зосередила особливу увагу на організації колгоспів. З цією метою представники районних органів влади активно виїжджали в села та проводили мітинги, під час яких пропагували переваги колективного господарювання й «колгоспного життя». Однак селянство ставилося до таких заходів байдуже й не виявляло готовності вступати до колгоспів. Це пояснювалося насамперед усвідомленням реального становища колгоспників у східних районах СРСР, а також знанням умов господарювання в радгоспах і підсобних господарствах [9, арк. 3].

Радгоспи, що функціонували в Коцюбинцях, Мшанці та Підгайчиках, формально отримували фінансову допомогу від більшовицької влади, призначену для закупівлі сільськогосподарського інвентарю та виплати заробітної плати працівникам. Передбачалося, що таким чином буде створено показовий приклад «переваг» колективних форм господарювання над індивідуальними. Проте на практиці ситуація виглядала інакше: отримані кошти витрачалися на дрібні поточні потреби, без придбання якісного інвентарю, тоді як господарська діяльність радгоспів не приносила помітних прибутків [9, арк. 3].

Забезпечення населення товарами повсякденного вжитку залишалося вкрай недостатнім. Продукція, що надходила до кооперативів через державні закупівлі, була мінімальною й не відповідала реальним потребам населення. За тривалий період воєнних і повоєнних років місцеві мешканці виробили власні стратегії виживання, зокрема шляхом натурального обміну та неформальної торгівлі, яка часто набувала спекулятивного характеру [9, арк. 3]. Промисловість регіону була розвинена слабко. У селах функціонували поодинокі дрібні ткацькі верстати, а подекуди – невеликі спиртові підприємства, які в окремі місяці демонстрували певну виробничу активність. У районних центрах діяли ремісничі артілі (кравецькі, шевські, столярські, бондарські, слюсарські), однак їхня робота характеризувалася низькою інтенсивністю.

Окрім того, в Теребовлі функціонували гарбарня та цегельня, які проявляли лише часткову продуктивність. У Гусятинському районі діяла крохмальня, робота якої також мала обмежений характер [9, арк. 3].

Матеріальне становище селянства характеризувалося як вкрай незадовільне. Особливо гостро населення відчувало хронічну нестачу товарів першої необхідності, насамперед предметів повсякденного вжитку та одягу. Державна, націоналізована система радянської торгівлі не забезпечувала належного постачання необхідних товарів, що змушувало селян самостійно вирішувати свої базові побутові потреби [10, арк. 4].

У таких умовах значна частина населення була вимушена вдаватися до закупівель на нелегальних, так званих «чорних» або спекулятивних ринках, де ціни значно перевищували офіційні. Водночас держава не здійснювала компенсацій за реквізоване або примусово вилучене у селян майно. Додатковим тягарем для господарств ставали високі податкові зобов'язання та практики примусового вилучення майна, що змушувало селян розпродавати навіть життєво необхідні речі, потрібні для повсякденного існування. Зазначена соціально-економічна ситуація мала тенденцію до подальшого погіршення, що з кожним днем ускладнювало матеріальне становище селянства та загострювало напруження в сільському середовищі [10, арк. 4]. Із аналізу суспільно-політичного огляду Чортківського надрайону ОУН за вересень-жовтень 1945 р. дізнаємося про становище робітників, оскільки вони становили незначний відсоток у загальній структурі населення. Робітниче середовище було неоднорідним. Частину робітників складали особи, мобілізовані до праці як так звані «неблагонадійні» або ті, хто раніше ухилявся від служби в Червоній армії; вони нерідко працювали фактично безкоштовно або за символічну винагороду. Іншу частину становили кваліфіковані фахівці, прикріплені до конкретних робочих місць, які, не маючи альтернативних джерел існування, були змушені погоджуватися на будь-які умови праці задля забезпечення мінімальних засобів для проживання себе та своїх родин [10, арк. 5].

Заробітна плата робітників нараховувалася за довоєнними тарифами, що в умовах інфляції та девальвації карбованця означало вкрай низький рівень реальних доходів. За тогочасними спекулятивними цінами на товари першої необхідності. ці кошти дозволяли придбати лише мінімальний обсяг продуктів. Додатково із заробітної плати здійснювалися значні відрахування на соціальне забезпечення та інші державні збори, внаслідок чого на повсякденне життя залишалися вкрай обмежені ресурси. У результаті робітництво перебувало в скрутному матеріальному становищі [10, арк. 5].

Службовці зазнавали подібних труднощів. Як і робітники, вони безпосередньо відчували на собі наслідки проголошуваного радянською владою «заможного життя» та «добробуту». Жорстка трудова дисципліна, низький рівень оплати праці та численні адміністративні обмеження ставили службовців у вкрай несприятливе матеріальне становище. Ті з них,

хто не мав приватного майна або допоміжних джерел прибутку, змушені були вдаватися до неформальних практик виживання, зокрема дрібної спекуляції чи інших напівлегальних форм діяльності. Особливо вразливим залишалося становище інтелігенції, зокрема сільського вчительства, яке значною мірою залежало від підтримки місцевого населення, насамперед у питаннях харчування. Це ще більше підкреслювало загальну соціально-економічну нестабільність та кризовий характер повсякденного життя в регіоні [10, арк. 5].

Хроніка подій «Вісті з терену» Чортківсько-Бережанської округи ОНУ за травень-вересень 1946 р. інформувала про те, що в березні поточного року розгорнуто масштабну підготовчу кампанію до весняної посівної. В офіційній пресі з'являлися публікації з вимогами засіяти ярими культурами усі площі, що залишилися необсіяними озиминою. З цією метою декілька разів на місяць скликалися наради за участю голів і секретарів сільських рад, а також сільських агрономів. Від них вимагали детальних звітів і підрахунків щодо площ озимих і ярих посівів [11, арк. 3].

Окремим категоріям населення, зокрема переселенцям із західних регіонів, які не мали власного посівного матеріалу, обіцяли, а подекуди й надавали зерно для засіву. Це стосувалося передусім осіб, розміщених у прикордонних районах та на околицях адміністративних зон. З метою недопущення простою земель влада впроваджувала так звані «супряги», покладаючи на власників тяглової сили додаткові зобов'язання. Селяни, які мали коней, змушені були обробляти не лише власні наділи, а й землі інших категорій населення – інвалідів війни, службовців, вдів, сиріт, а також присадибні ділянки партійних і радянських активістів. Такі заходи викликали значне невдоволення серед господарів, оскільки фактично відтворювали примусові форми праці. Деякі власники коней у відповідь продавали тяглову силу, намагаючись уникнути додаткових повинностей, які вони самі називали «панщиною» [11, арк. 3].

Сільські ради та агрономів зобов'язували щотижнево звітувати перед районними земельними відділами про стан і обсяги посівних площ. При цьому звітність нерідко мала формальний або свідомо викривлений характер, що фактично означало введення радянських органів в оману. Попри офіційні рапорти, значні масиви землі залишалися необробленими та незасіяними. Водночас ці площі зараховувалися до розрахункової бази державних хлібозаготівель, що створювало підґрунтя для майбутнього зростання зобов'язань селян у наступному господарському році [11, арк. 3].

На вересень-жовтень 1946 р. торгівля та промисловість у звітний період перебували під повним державним контролем і функціонували в межах націоналізованої та кооперативної системи. Забезпечення населення

товарами широкого вжитку залишалося вкрай недостатнім. Доступ до дефіцитних товарів мали переважно представники партійно-радянського апарату, які користувалися спеціальними картками, розподільчими каналами, а також так званими «трофейними» ресурсами. Така практика формувала відчутну соціальну нерівність між владними групами та основною масою населення [12, арк. 9].

Загалом населення перебувало в стані хронічної матеріальної скрути. Ситуацію суттєво погіршив неврожай поточного року, що призвів до зростання продовольчого дефіциту. Уже на початку звітного періоду в селах спостерігалося скорочення споживання хліба, який замінювали стравами з картоплі. Зафіксовано очікування подальшого загострення продовольчої кризи навесні, у так званий період «передновку». У джерелах наголошувалося, що за відсутності масштабних заготівель і вилучень сільськогосподарської продукції, держава могла б не допустити такого рівня нестачі продовольства на місцях [12, арк. 9]. Додатковим навантаженням для місцевого сільського населення стала необхідність підтримки переселенців із західних регіонів, які прибули влітку 1946 р. та не мали можливості провести ані весняні, ані озимі посіви. Значна їх частина втратила майно внаслідок воєнних дій та насильницьких акцій, що позбавило їх засобів до існування. У результаті їхнє утримання значною мірою здійснювалося коштом місцевих громад [12, арк. 9].

У жовтні-грудні 1946 р. продовжувалася кампанія державного вилучення хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Згідно з джерелами, щодня у селах здійснювалися обшуки та ревізії господарств, вилучалися залишки зерна та іншої продукції, проводилися конфіскації майна. Селяни були змушені брати участь у мітингах і виконувати адміністративні вказівки щодо здачі державі збіжжя, під загрозою адміністративних або силових санкцій. Одночасно в селах застосовувалися репресивні заходи, включно з побоями, арештами та судовими переслідуваннями, що супроводжували кампанію заготівель. Адміністративні органи наголошували на необхідності контролю над «бандівським елементом», в тому числі через інформаційні та пропагандистські заходи, з метою підкріплення легітимності державної політики. Останній квартал 1946 р. характеризувався поєднанням примусових економічних заходів із силовим контролем за населенням, що мало суттєвий вплив на матеріальне становище та психологічний стан селян [13, арк. 4].

В. Сергійчук писав про те, що 1946 р. характеризувався несприятливими природно-кліматичними умовами та відчутними наслідками повоєнної господарської розрухи. Водночас наявні обсяги зернового врожаю в Україні за умови їх раціонального використання могли

забезпечити мінімальні продовольчі потреби населення та запобігти масовому голоду. Проте в умовах жорсткої централізованої системи управління та під тиском союзного центру здійснювалося примусове вилучення продовольчих ресурсів, що істотно погіршило продовольче забезпечення населення республіки [3, с. 299].

До населення, яке прагнуло забезпечити себе хлібом, входили різні категорії: жінки, чоловіки, діти, старші люди, демобілізовані військові та інваліди. Зафіксовано, що серед переселенців та місцевих селян траплялися випадки ідентифікації себе як українців або, навпаки, як «росіян», що намагалися отримати доступ до продовольства через видимість приналежності до певної групи [13, арк. 5].

Попри наявність численних обмежень і контролю з боку держави, селяни шукали способи придбати або обміняти продукти. Зокрема, демобілізовані колишні червоноармійці та працівники адміністративних органів використовували різні канали для придбання харчів, включно з обміном на трофейні товари або через неформальні способи отримання продукції, що включали примусові закупівлі за державними цінами. Зазвичай, 4–6 крб. за 1 цн збіжжя, 2–4 крб. за 1 цн картоплі. У багатьох випадках селяни змушені були погоджуватися на такі умови під загрозою застосування фізичного примусу [13, арк. 5].

У січні 1947 року сільське населення стикалося з критичною нестачею продовольства через поєднання неврожаю та практик примусового вилучення сільськогосподарської продукції. Багато селян уже у вересні не мали запасів хліба, а частина господарств залишилася без картоплі та інших продуктів. Стан голоду відчувався не лише серед місцевого населення, а й серед переселенців із західних регіонів (переважно з-за Збруча), які приїхали на територію після знищення їхніх господарств під час воєнних подій і не мали можливості провести весняні чи озимі посіви [13, арк. 5].

Спостерігалося збільшення кількості селян, змушених шукати продовольство, а також поширення практик взаємної підтримки серед населення, зокрема обміну та розподілу залишків продовольства, що не було конфісковане державними органами. Тенденція до зростання цього явища особливо посилилася навесні 1947 р. у зв'язку з продовольчої скрути та сезонними обмеженнями пересування сільського населення [13, арк. 5].

Сільське населення переживало гостру продовольчу кризу через неврожай та практики примусового вилучення продукції. Багато господарств залишилися без хліба та картоплі, що призвело до голодування окремих сімей. Окрім того проблема з продовольством посилилася за рахунок прибуття переселенці переважно з-за Збруча, де, за свідченнями очевидців, ситуація з продовольством була ще складнішою [12, арк. 5]. Вони

не отримували належної компенсації за трудодні або отримували мінімальні виплати іноді 200 г зерна або менше зіпсованого збіжжя за один трудодень, тоді як держава вилучала запаси та накладала обов'язкові контингенти зі земельних ділянок, не враховуючи фактичного посіву. До категорії тих, хто звертався по хліб, входили жінки, чоловіки, діти, демобілізовані та інваліди [13, арк. 5].

Встановлено низку чинників, що призвели до такого стану: дефіцит робочої сили, нестача сільськогосподарського інвентарю та матеріальних ресурсів, обмежена участь населення у господарській діяльності, а також відсутність системної державної підтримки. Ситуація спричиняла розпач серед селян, які не бачили перспективи покращення становища в короткотерміновій перспективі. Торгівля у селах зводилася переважно до спекулятивних операцій та задоволення мінімальних потреб населення. На ринку селяни змушені були продавати продукцію за високими цінами через відсутність грошей, одночасно сплачуючи податки, внески та інші обов'язкові платежі. Ці обставини стимулювали виробництво і продаж самогону та інших товарів, що забезпечувало додатковий прибуток, особливо в умовах дефіциту продуктів [14, арк. 2].

До спекулятивної торгівлі активно залучалися демобілізовані військові, чиновники та навіть червоноармійці, які привозили товари зі східних регіонів України або обмінювали власні ресурси на місцеві продукти.

Така діяльність відзначалася спекулятивними цінами, фізичним тиском на продавців. Спекулятивна торгівля сягала високого рівня, включаючи обмін на цінні речі та товари, що не мали безпосередньої потреби для споживання [14, арк. 2].

Соціальні наслідки цього явища були значними. Торгівля нерідко супроводжувалася порушенням моральних норм, включно з інтенсивним споживанням алкоголю, що призводило до дестабілізації сільської громади. У кооперативних магазинах пропозиція товарів була обмеженою, а більшість сільського населення могла задовольнити свої потреби лише частково, у мінімальних обсягах [14, арк. 2].

Сільське населення відчувало серйозний дефіцит промислових товарів першої необхідності, таких, як-от: сіль, сірники, мило, крупи або інші харчові продукти. Забезпечення кооперативів і місцевих магазинів обмежувалося, а розподіл товарів здійснювався нерівномірно, часто за системою обміну, наприклад, на яйця. Внаслідок обмеженого доступу до промислових виробів за державними цінами, селяни змушені були звертатися до спекулянтів, що значно підвищувало вартість необхідних товарів [14, арк. 2].

В умовах дефіциту промислових виробів значно зросла активність ремісництва в селах. Місцеві майстри виробляли реманент, дерев'яні вироби та інші необхідні інструменти, намагаючись частково замістити відсутні промислові товари. Виробництво включало як повсякденні предмети, так і спеціалізовані інструменти для господарської діяльності. Нестача промислових товарів сприяла розвитку місцевого ремісництва, водночас обмежуючи споживчі можливості селян і підсилюючи їхню залежність від обміну та спекулятивної торгівлі [14, арк. 3].

У звіті за грудень 1946 р. – січень 1947 р. спостерігалася тенденція, пов'язана зі значним соціальним поділом і проявами експлуатації. Основними верствами, які використовували економічні ресурси і контроль над виробництвом, були представники партійної еліти та адміністративного апарату, що здійснювали централізований контроль за розподілом ресурсів. Для широких верств населення, включно з селянами та робітниками, характерною була висока інтенсивність праці, обов'язкові контингенти сільськогосподарської продукції, а також участь у соціалістичних змаганнях і стахановських кампаніях.

Такі практики виконували функцію мобілізації робочої сили та контролю над виробничими ресурсами, але водночас істотно обтяжували населення і обмежували його економічну автономію [15, арк. 2].

Сільське населення Борщівського району зазнавало значного економічного тиску з боку державних органів. Селян змушували здавати продукцію понад встановлені плани, включно зі збіжжям, молоком та іншими сільськогосподарськими продуктами. Так, у селах Шупарка та Кривче спостерігалося «добровільне» надпланове постачання молока, у низці випадків перевиконувалися норми заготівлі льону. Ці додаткові обсяги часто пояснювалися системним примусом і тиском адміністративних органів, що обмежував можливості селян розпоряджатися власними ресурсами [14, арк. 3].

Стан житлового та господарського сектору села відображав складність і кризовість соціально-економічного становища. Багато хат були обдертими, непобіленими, з пошкодженими або частково зруйнованими стріхами. Деякі двори мали залишки побутових споруд, пов'язані мотузками та дротами, що свідчило про використання місцевих матеріалів у господарській діяльності за умов дефіциту ресурсів. У хлівах та дворах відбувалося обмежене утримання худоби через нестачу кормів, а деякі господарства залишалися майже беззахисними перед вилученням ресурсів або насильницьким втручанням з боку радянських органів влади [15, арк. 3].

Соціальна напруга посилювалася через нестачу продовольства, примусову працю та руйнівні наслідки репресивних дій, які демонстрували

наслідки системного примусу, економічного експлуатаційного тиску та соціальної кризи серед сільського населення. Діти та особи похилого віку страждали від голоду та нестачі базових ресурсів [15, арк. 3].

Радянська влада активно застосовувала репресивні заходи щодо сільського населення, яке відмовлялося виконувати накладені обов'язки. Так, зафіксовано смертельні випадки під час таких облав у двох селах вбито двох чоловіків молодого віку. У низці сіл, таких, як-от: Гута Нова, Порохова, Слобідка Горішня та інших, здійснювалася конфіскація майна родин, які не виконали «добровільних» обов'язків. Зокрема, у селі Олець конфісковано майно двох господарств, в селі Озеряни – одного господарства. 21 жовтня 1947 р. відбулася масова депортація українських родин до Середньої Азії. Так, у Коропецькому районі планували вивезти – 110 родин, фактично – 87; у Золото-Потіцькому районі – 53 родини; у Бучацькому – 100 родин; у Монастириському – 42 родини [16, арк. 9]. Зазначені заходи створювали атмосферу страху та пригнічення серед місцевого населення, проте не змогли знищити ідеї боротьби з більшовицькою владою та прагнення до визволення з-під репресивного контролю.

У цей період населення з байдужістю сприйняло заходи, оголошені більшовицькою владою, зокрема «знесення карткової системи» та проведену грошову реформу. Реакція селян пов'язана з черговою хвилею експлуатації та відсутності реальної підтримки. До кінця грудня 1947 р. місцеві ринки залишалися порожніми, торгівля занепала, і населення змушували обмінювати старі гроші на нові в умовах обмеженого доступу до товарів [16, арк. 9].

Попри офіційне оголошення про скасування карткової системи, на практиці селяни та населення районів сприймали ці заходи досить байдуже. Торгівля на ринках, зокрема в Устю Зеленому, Бучачі та Золотому Потоці, залишалася обмеженою. Нові гроші практично не приймалися, а доступність продовольчих і промислових товарів була мінімальною. Через це населення не могло повною мірою скористатися обіцяними реформами [16, арк. 10].

Натомість районна та центральна преса активно висвітлювала «історичне» значення скасування карткової системи, проте реальні потреби населення залишалися не врахованими. Водночас у державних магазинах та міських кооперативах до кінця грудня 1947 р. з'явилися хлібні продукти, зокрема, біле борошно, виставлене на вітринах магазинів.

Місцеве населення реагувало на це з іронією та обуренням, тому що доводилося купувати за завищеними цінами. Наприклад, 1 кг хліба коштував 6 крб. [16, арк. 10].

Висновки. Дослідження економічного становища населення Тернопільської області в умовах радянської окупації 1945–1947 рр. дозволяє зробити декілька важливих висновків. По-перше, радянська адміністрація впроваджувала примусову колективізацію, обов'язкові хлібоздачі і реквізицій сільськогосподарської продукції, що призводило до значного погіршення матеріального стану селян. Конфіскації, арешти та депортації, а також репресивні практики у вигляді облав і штрафів створювали атмосферу страху і пригнічували традиційні форми господарювання. По-друге, голод 1946–1947 рр., дефіцит продуктів харчування та промислових товарів, а також активізація спекулятивної торгівлі та «чорного» ринку, негативно впливали на соціальне життя населення, змушуючи його шукати альтернативні форми виживання. По-третє, діяльність кооперативних структур і радгоспів у регіоні була недостатньо ефективною для стабілізації економіки та забезпечення населення продуктами, що вказує на системні проблеми планового ведення господарства в повоєнний період.

Таким чином, економічне становище населення Тернопільщини у 1945–1947 рр. характеризувалося високим рівнем соціальної нерівності, експлуатації та матеріальної нестабільності. Дослідження підкреслює комплексний негативний вплив радянської окупації на аграрну економіку регіону та добробут місцевого населення, одночасно виявляючи його здатність до виживання та опору в умовах репресивного режиму.

Література

1. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932-1933,1946-1947:Злочини проти народу.Київ-Нью-Йорк:Вид М.П. Коць, 2000. 270 с.
2. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні // Український історичний журнал. 2006. №6. С. 98–124.
3. Сергійчук В. Як нас морили голодом. Вид. 3-є, доповнене. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. 392 с.
4. Баран В. К. Україна. Західні землі. 1939–1941 Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 446, [1] с., [23] арк. фото.
5. Кравчук Л. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.). Тернопіль: Укрмедкнига, 2017.600 с.
6. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 5. 4 арк.
7. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 6. 3 арк.
8. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 7. 11 арк.
9. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 8. 46 арк.
10. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 10. 46 арк.
11. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 11. 57 арк.
12. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 12. 39 арк.
13. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 13. 30 арк.
14. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 15. 33 арк.
15. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 19. 21 арк.
16. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 22. 14 арк.

References

1. Veselova O. M., Marochko, V. I., Movchan, O. M. Holodomory v Ukrayini 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Zlochyny proty narodu [Holodomors in Ukraine 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Crimes Against the People]. Kyiv-New York: M. P. Kots Publishing, 2000. 270 p. [in Ukrainian].

2. Veselova O. M. Pislyavoyenna trahediya: holod 1946–1947 rr. v Ukrayini [ostwar Tragedy: The 1946–1947 Famine in Ukraine] // Ukrainian Historical Journal. 2006. No. 6. P. 98–124. [in Ukrainian].

3. Serhiychuk V. Yak nas moryly holodom [How We Were Starved]. 3rd ed., revised. Kyiv: P.P. Serhiychuk M.I., 2006. 392 p. [in Ukrainian].

4. Baran V. K. Ukrayina. Zakhidni zemli. 1939–1941 [Ukraine. Western Lands. 1939–1941]. Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakevych, NAS of Ukraine, 2009. 446 p., [1] p., [23] photo sheets. [in Ukrainian].

5. Kravchuk L. Suspilno-politychni ta sotsialno-ekonomichni transformatsiyi na Ternopil'shchyni (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) [Socio-Political and Socio-Economic Transformations in Ternopil Region (September 1939 – June 1941)]. Ternopil: Ukrmedknyha, 2017. 600 p. [in Ukrainian].

6. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 5. 4 ark.

7. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1, Spr. 6. 3 ark.

8. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 7. 11 ark.

9. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 8. 46 ark.

10. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 10. 46 ark.

11. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 11. 57 ark.

12. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 12. 39 ark.

13. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 13. 30 ark.

14. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 15. 33 ark.

15. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 19. 21 ark.

16. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi obl. F. R-3567. Op. 1. Spr. 22. 14 ark.